

ԷԶԵՐ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Թիֆլիսի հայկական ուսումնարանի հիմնադիր Ներսես Աշտարակեցին 1814 թվականին ճշմանակվեց Վրաստանի և Իմերեթիայի հայկական թեմի առաջնորդ: Պատմագիրների տվյալներով Ներսես Աշտարակեցին իր դարաշրջանի կրթված, առաջավոր գործիչներից մեկն էր և մեծ հայրենասեր: Նա երազում էր հայրենիքն ազատագրել պարսկական տիրապետությունից: 1807 թ. Դոնի-Նախիջևանում եղած ժամանակ, Ներսես Աշտարակեցին պատրաստվում էր այնտեղ հիմնել դպրոց, բայց այդ նրան չհաջողվեց: Գալով Թիֆլիս, նա ձգտում էր իրականացնել իր վաղուցվա երազանքը, այսինքն՝ բացել դպրոց հայ երեխաների համար:

1816 թ. Թիֆլիսի վանքի Ավագ եկեղեցու խուցերում հիմնեց մի փոքրիկ դպրոց: Ներսես Աշտարակեցին ուսուցիչ ճշմանակեց Հովհաննես քահանային, իսկ ինքը հետևում էր ուսման ընթացքին և գրադավում ուսումնարանի նյութական ապահովության հարցերով:

Ինչպես հայտնի է, 19-րդ դարի սկզբներին Անդրկովկասում տիրում էր խավարը և անգրագիտությունը: Վրաստանում ոչ մի հայկական դպրոց չկար: Հայ եկեղեցին կարիք ուներ գրագետ քահանաների, իսկ հայ վաճառականությունը՝ գրագետ, ուսյալ վաճառականների: Այդ իսկ պատճառով հայ վաճառականությունը շահագրգռված էր հայերեն աշխարհիկ դպրոցներ ունենալու և աշխատում էր բացել այդպիսիները: Ահա այդպիսի ուսումնական հաստատության հիմնադրման էր ձեռնամուխ եղել Ներսես Աշտարակեցին: Հայ վաճառականությունը օգնեց նրան առատ հանգանակություններով, ինչպես դրամով, այնպես էլ անշարժ կալվածքներով:

Ուսումնարանի կառուցման համար առաջին օժանդակությունը (500 ռուբլի) Ներսես Աշտարակեցին

ստացավ գեներալ Սարգիս Լորիս-Մելիքյանից:

Որոշ ժամանակ անց, նա ստացավ Հովհաննես Լազարյանի կողմից կտակված 3000 ռուբլին՝ Թիֆլիսում ուսումնարանի շենք կառուցելու համար: Հովհաննես Լազարյանի ժառանգ Հովակիմ Լազարյանն այդ նույն նպատակի համար հատկացրեց 5000 ռուբլի, սակայն այդ մոծումները բավական չէին: Աշտարակեցին հավաքեց Թիֆլիսի հայ հասարակության ազդեցիկ ներկայացուցիչներին և բացատրելով ուսումնարանի հիմնելու անհրաժեշտությունը, առաջարկեց հանգանակություն կատարել:

Ապագա ուսումնարանը նյութապես ապահովելու համար Ներսես Աշտարակեցին ձեռնամուխ եղավ իջեվանատների և խանութների կառուցման, որոնցից ստացված կապալավարձով պետք է պահվեր ուսումնարանը: Երբ իջևանատներն ու խանութները սկսեցին եկամուտ տալ, Ներսեսը ձեռնամուխ եղավ դրպրոցի շենքի կառուցման աշխատանքներին:

*
* *

Ծնքի կառուցման արժեքը կազմեց 40 հազար ռուբլի, որ այն ժամանակի համար խոշոր գումար էր: Իր գեղեցկությամբ հայկական ուսումնարանի շենքը Թիֆլիսի լավագույն շենքերից մեկն էր: Պրոֆ. Չխետիան իր «Թիֆլիսի 19-րդ դարում» գրքում բերում է Թիֆլիսի ֆրանսիական հյուպատոս Գամբայի հետևյալ արտահայտությունը՝ Վրաստանի մայրաքաղաքի այն ժամանակի կառուցումների մասին. «Գեներալները, տեղական իշխանները և հարուստ հայերը մրցում էին իրենց կառուցումների նրբագեղությամբ, բայց դրանց մեջ հատկապես աչքի էր ընկնում հայ եպիսկոպոս Ներսես Աշտարակեցին, որը կառուցել էր նոր քաղաքում հսկայական իջե-

վանատուն, կարծես կանխատեսելով այդ քաղաքի առևտրի զարգացումը»:

Ներսես Աշտարակեցու հիմնած այս ուսումնարանը, Թիֆլիսի հայերի կողմից ոչ պաշտոնական կերպով էր ամփամփում հիմնադրողի անունով՝ Ներսիսյան դպրոց: Միայն 1861 թվականին Մաթևոս կաթողիկոսը, հավանություն տալով ուսումնարանի նոր կանոնադրությանը, պաշտոնապես հաստատեց հիմնադրողի անունը և սկսեց կոչել Թիֆլիսի Ներսիսյան հոգևոր դպրոց:

*
* *

Ապահովելով դպրոցի նյութական հիմքը, Աշտարակեցին հոգ տարավ նրա կանոնադրության, ուսումնական ծրագրերի և դասատուների մասին: Որպես առաջին տեսուչ և հայոց լեզվի ուսուցիչ, Ներսես Աշտարակեցին Լազարյան ճեմարանից հրավիրեց գրականագետ Հարություն Ալամդարյանին, որը աշխատեց մինչև 1830 թվականը, մինչև Պասկևիչի կողմից Էջմիածին արտոբվելը:

Ներսիսյան դպրոցը բաղկացած էր չորս դասարաններից և նախապատրաստական բաժնից: Ներսես Աշտարակեցին Ալամդարյանին հանձնարարեց մանրամասն հրահանգ մշակել դպրոցի համար: Սակայն արխիվային նյութերում մենք չհայտնաբերեցինք ոչ այդ հրահանգը, ոչ էլ նրա պատճենը: Ըստ Ստ. Մալխասյանի, այդ հրահանգում ասվում էր, որ ուսուցիչը պարտավոր է իր վարքագծով և քարոզական հատկություններով օրինակ ծառայել աշակերտների համար, նա պարտավոր է հավասարապես սիրել ինչպես հարուստների, այնպես էլ աղքատների երեխաներին, բարեխղճորեն վերաբերվել պարսպմունքներին, պահել մատյան, ամեն օր այնտեղ նշել անցած նյութը և աշակերտների պատասխանների գնահատականները: Ուսուցիչը իրավունք չունի աշակերտներին ինքնագլուխ տուն թողնել ճաշից հետո, կամ տուն օրերին իր տանը պարսպել նրանց հետ:

*
* *

Սկզբնական շրջանում դպրոցը չունի դասագրքեր: Ուսուցիչները ավանդով առարկային վերաբերող նյութը գրանցում էին տետրերում և ներկայացնում Ներսես Աշտարակեցուն՝ հաստատման, ապա տալիս աշակերտներին՝ արտագրելու: Ներսես Աշտարակեցին ընտրելով առավել արժեքավոր նյութերը, դրանք ուղարկում էր տպագրության: Այսպիսով ստեղծվում էին տպագիր դասագրքեր: Սկզբում հայերեն լեզվով կապին միայն այբբենարան և կրոնի դասագիրք: Այդ երկու առարկան անցնում էին հայերեն լեզվով, իսկ մյուս առարկաները՝ ռուսերեն դասագրքերով:

*
* *

Զրկվելով Ալամդարյանից, դպրոցը որոշ ժամանակ անկում ապրեց: Դրան նպաստեց նաև Պասկևիչի և Հովհաննես արքեպիսկոպոսի կողմից տար-

վող հաղածանքները Ներսեսի և Ալամդարյանի կողմնակիցների նկատմամբ:

Դպրոցը 1828 թվականին տվեց առաջին շրջանավարտները: Շրջանավարտները քննությունից հետո ստանում էին վկայականներ և պարգևներ: Առաջին շրջանավարտներից էին՝ մեծ լուսավորիչ Խաչատուր Աբովյանը, խոշոր հրապարակախոս-քննադատ Ստեփանոս Նազարյանը, առաջին հայկական իգական միջնակարգ դպրոցի (Թիֆլիսի Հովհաննես-Մարիամյան դպրոցի) հիմնադիր Հովհաննես Հովհաննյանը, Հովհաննես Երեմյազյանը, Պետրոս Մադարյանը, Վարդանովը և ուրիշներ, որոնք հետագայում զբաղվեցին հասարակական-մանկավարժական գործունեությամբ:

*
* *

Ներսիսյան դպրոցի պատմության, նրա գործունեության լավագույն տարեթվերից պետք է նշել 1849-ից մինչև 1857 տարիները՝ համեմատաբար բավական փոքր, բայց բովանդակությամբ շատ խոր, հարուստ և հետաքրքիր մի շրջան, որ մեր բանասերների կողմից, ի պատիվ այդ տարիներին դպրոցի տեսուչ Պետրոս Ծանջյանի, կոչվել է դար Ծանջյանի:

*
* *

Ծանջյանը այստեղ ծավալում է կազմակերպչական, վերափոխման մինչև այդ չեղած մի մեծ աշխատանք, դրսևորում իրեն որպես դպրոցական գործին բազմակողմանի պատրաստ մի տեսուչ, հաստատ համոզմունքների տեր, գաղափարական մի մարդ, մի անխնայ վերանորոգիչ, մի քարոզական տիպար, առաջադիմության մեծ նախաձեռնիչ, օրինակելի ուսուցիչ, դաստիարակ, որից սովորում էին թե՛ աշակերտները, թե՛ ուսուցիչները:

*
* *

Նախամեղափոխական հայկական դպրոցներից և ոչ մեկը չի կատարել այնպիսի վճռական ու կարևոր դեր հայ առաջադեմ հասարակական մտքի զարգացման ու ձևավորման գործում, ինչպես Ներսիսյան դպրոցը: Չկա հայկական կյանքի և ոչ մի բնագավառ՝ գիտության, գրականության, արվեստի, լրագրության, հեղափոխական գործունեության, որտեղ Ներսիսյան դպրոցի սաները բացառիկ արժեքի ներդրում կատարած չլինեն: Այդ բացատրվում է նրանով, որ Ներսիսյան դպրոցում աշխատել ու գործել է ուսուցիչների մի շատ կարող խումբ:

Սկսած դպրոցի առաջին տեսչից՝ Հարություն Ալամդարյանից, մինչև վերջին սերնդի մոնիկանները՝ Մանուկ Աբեղյանը, Ստեփանոս Մալխասյանը, Ստեփան Լիսիցյանը, Մամբրեկ Մատենցյանը՝ յուրաքանչյուրը եղել է գիտության մի լուսատու, որ հայ ուսուցչության համեստ բնագավառն է դարձրել իր գործունեության ասպարեզ, որպեսզի ծառայի ժողովրդի լուսավորման մեծ գործին:

Այդ փայլուն սերնդի ներկայացուցիչներից էր նաև բնագետ-դարվիճիստ Սամվել Բալադյանը:

*
*
*

1895 թվականին նա ընտրվում է Ներսիսյան դպրոցի տեսուչ, մնալով այդ պաշտոնում մինչև 1903 թվականը:

Իր տեսչության շրջանում, հենվելով ուսուցչական առաջնորդման կազմի վրա, Ս. Բալադյանը կարողանում է կատարել հիմնական բարեփոխումներ դպրոցական գործի ընդհանուր դրվածքի, դասավանդման մեթոդների և մանավանդ բնագիտության և կենսաբանական առարկաների դասավանդման ուղղությամբ: Այդ բարեփոխումների հետևանքով Ներսիսյան դպրոցը դառնում է առաջադեմ մտքի ձևավորման կարևոր դարբնոց ու կենտրոն: Սամվել Բալադյանի տեսչության օրոք Ներսիսյան դպրոցի աշակերտների թիվը 350-ից հասնում է մինչև 1200-ի: Նա վերացնում է դպրոցի հոգաբարձուների քննադատությունը յուրաքանչյուր տարի ուսուցչական կազմը փոխելու գոյություն ունեցող սխառնումներ և դպրոցի ուսուցչական կազմը դարձնում է մնալուն, լուրջ փոփոխման է ենթարկում դասավանդման գոյություն ունեցող ծրագրերը: Ծառ մեծ տեղ է հատկացնում հատկապես բնագիտական առարկաների դասավանդմանը, ինչպես նաև գիտությունների պրոպագանդան միջոցառումներին (էքսկուրսիաներ, զրույցների երեկոներ, խմբակների կազմակերպում և այլն):

*
*
*

Ներսիսյան դպրոցի գործունեության վերջին քառորդ դարը ամենահարուստն է և բեղմնավորն իր նշանակությամբ: Մանավանդ, որ այդ քառորդ դար ասածը չի սկսում անպայման 1901 թվականով և վերջանում 1925-ով: Դարիս սկզբում տեղի ունեցող երկու լուրջ ճգնաժամներն ունեին իրենց նախապատմությունը: Մյուս կողմից Ներսիսյան դպրոցի դերն ու նշանակությունը չվերջացավ 1924 թվականով, այլ իր բովանդակային արտահայտություններն ունեցավ հաջորդ տասնամյակներում և շարունակվում է դեռ մինչև էլ օրս էլ:

Հետևապես քառորդ այդ դարը՝ նյութի իր ընդգրկմամբ փաստորեն դառնում է առնվազն մի հիսնամյակ:

*
*
*

Առաջին և ամենաուշագրավ երևույթը ես համարում եմ Ներսիսյան դպրոցի վճռական դերը Թիֆլիսի հայ մշակույթի և հասարակական կյանքի կազմակերպման հարցում:

Ամցյալում հայ ժողովրդի նման տարագիր է եղել և հայ մշակույթը. աշխարհի ո՞ր անկյունում ասես նա ծիրկ չի արձակել: Սակայն կտրված մայր հողից ու անող միջավայրից, նրա արմատները եղել են թույլ ու անգոր, շուտով չորացել են՝ մի այլ վայրում նորից արմատներ գցելու համար:

Հայ ժողովրդի ազգային զարթոնքի շրջանում,

ամցյալ դարի երկրորդ կեսից, հայ մշակույթի գործը ու տևական կենտրոն է դառնում Պոլիսը, իսկ դարի վերջին քառորդում նաև Թիֆլիսը:

*
*
*

Թիֆլիսն այդ շրջանում դեռ որևէ չափով Պոլսի հետ համեմատվել չէր կարող: Միայն քառորդ դար անց Թիֆլիսը սկսում է դառնալ մշակութային կենտրոն, իսկ հետագայում ունենում է այնպիսի բուռն զարգացում, որ դարիս սկզբին առաջնության պակասը արդեն լրիվ իրեն է անցնում, և այդ գործում վճռական ու բացառիկ դեր է խաղացել Ներսիսյան դպրոցը:

*
*
*

...Ներսիսյան դպրոցն էր այն հոգևոր կորիզը, որի շուրջը պիտի համախմբվեր Թիֆլիս փոխադրվող հայ մտավորականությունը:

Ներսիսյան դպրոցն արդեն դառել էր հայ առաջավոր մտավորականությանը դեպի իրեն ձգող մի հզոր մագնիս և միաժամանակ հայ մտավորական մոր սեփական կոփող տևական դարբնոց և դրանով արդեն նաև հայ մշակույթի մի մոր, գործող կենտրոնի ստեղծման վճռական ազդակ:

Եթե Ներսիսյան դպրոցի գոյության առաջին հիսնամյակը եղավ յուրատեսակ նախնական փուտակման մի շրջան, ապա երկրորդ հիսնամյակը՝ բեղմնավոր ու բուռն գործունեության այն շրջանն էր, որ ուժեղ զարկ տվեց հայ մշակույթի մոր վերելքին և նրա առաջադեմ ուղղության ձևավորման գործին:

Այդ առավել ակնառու կերպով հրապարակ է գալիս հատկապես ամցյալ դարի իննսունական թվականներին և ներկա դարիս առաջին տասնամյակներում:

Չկա հասարակական ու մշակութային կյանքի մի բնագավառ, որ այդ շրջանում ղեկավար կամ շատ ազդեցիկ դեր խաղացած չլինեին Ներսիսյան դպրոցի ուսուցիչները կամ սաները:

Թերթեցեք նախահեղափոխական շրջանի հայ պարբերականները՝ «Մշակն» ու «Փորձը», «Նոր-Դարն» ու «Մուրճը», «Նոր-հուսանքն» ու «Գործը», «Հանրերը», «Արաքսը», բոլոր այլ պարբերականները և կտեսնեք, որ նրանց աշխատակիցների մեջ առաջնակարգ տեղ են գրավում, իսկ հաճախ նաև ղեկավար ուղղություն են տալիս Ներսիսյան դպրոցի ուսուցիչներն ու սաները: Ներսիսյան դպրոցի սաները ակտիվորեն մասնակցում են նաև բոլշևիկյան ու սոցիալ-դեմոկրատական հայ պարբերականներում՝ «Պայքարում», «Կայծում», «Պրոլետարիատի կոլում», էլ չեն խոսում այնքան սիրված «Հասկեր» մանկական ամսագրի մասին, որի հիմնադիրը Ներսիսյանի Ստեփան Լիսիցյանն էր, իսկ տպագրվող հեղինակների ճնշող մեծամասնությունը, սկսած Հովհ. Թումանյանից, Ղազարոս Աղայանից մինչև Հակոբ Աղաբաբն ու Սիմակը՝ Ներսիսյանցիներ էին: «Հասկերում» մանկավարժական գործի դրվածքը, մանուկների հոգու խորքը թափանցելու ուժը, նրանց մեջ

գեղագիտական ճաշակ մշակելու գործը մինչև հիմա դեռ մնում են չգերազանցված: Իսկ դա ամբողջովին Ներսիսյան դպրոցում մանկավարժության դասավանդման փայլուն դրվածքից էր բխում, որ գալիս էր հոյակապ մանկավարժներ Ամիրան Մանդինյանից, Կարապետ Կոստանյանից:

Ներսիսյանավարտ ու Ներսիսյան դպրոցի ուսուցիչ Երվանդ Լալայանի հիմնադրած «Ազգագրական հանդեսը» հսկայական դեր կատարեց մեր հնությունների և ժողովրդական բանահյուսության գոհարների հավաքման գործում, դառավ մեր ժողովրդի կենցաղի, բարքերի ու սովորությունների ուսումնասիրող ու հավաքագրող մի հանրագիտարան: Արժեքավոր ձեռնարկ էր Գյուտ Աղանյանի «Իվան հալոց պատմությունը», որը հարուստ նյութ էր պարունակում վերջին շրջանի հայոց պատմությունից:

Շշակության և հասարակական կյանքի նոր ու հզոր վերելքի համար, ինչպիսի դեր կատարեցին Հովհ. Թումանյանի հիմնադրած «Հայ գրական միությունը», Սամվել Բալայանի և Աշխարհբեկ Քալանթարի ակտիվ մասնակցությամբ հիմնադրված «Հայ հրատարակչական ընկերությունը», թատերասիրաց «Արտիստական ընկերությունը», «Բաքվի կուլտուրական ընկերությունը»: Այս բոլոր հաստատություններում, որ մշակութային հզոր վերելքի գործոններ էին, գլխավոր կորիզը և գործոն ուժը եղել են ներսիսյանցիները՝ ուսուցիչներ թե սաներ:

*
* *

Նույնը կարելի է տեսնել նաև թատերական արվեստի բնագավառում: Ներսիսյան դպրոցից ելած հայ թատերական գործիչները (Գևորգ Չմշկյան, Միհր-դատ Ամիրխյան, Արտաշես Մատինյան, Գևորգ Սիրադյան, Սիրտիշ Ավալյան, Ադամ Սարգսյան-Արեվշատյան, Գեղեճ Միրադյան, Գևորգ Պարոն Սարգսյան, Գևորգ Տեր-Դավթյան) ապահովեցին հայ թատրոնի այն ծաղկուն շրջանը, որը մեզ մոտ «Ոսկե շրջան» անունն է ստացել: Այնուհետև գալիս է Ներսիսյանավարտ թատերական գործիչների մի նոր փայլուն սերունդ՝ Օվի Սևումյան, Խառակ Ալիխանյան, Արշակ Հարությունյան, Ամո Խարազյան, Լևոն Երեմյան, Վահան Գալստյան, Վարդան Միրզոյան, Միքայել Գավրոշ, այս սերունդն է, որ վճռական դեր է խաղում ներկա դարիս սկզբին հայ թատրոնի վերափոխման գործում: Դառնում է իրապաշտական ուղղության հաստատողն ու զարգացնողը մեզ մոտ, տալիս թատրոնը դեպի առավել **դեմոկրատացում**, թատերական արվեստը ժողովրդական լայն զանգվածների սեփականություն դարձնում:

Եթե անդրադառնանք երգի ու երաժշտության բնագավառին, ապա Ներսիսյան դպրոցի ուսուցիչներ Մակար Եվմալյանի, Գրիգոր Սյունու, Սպիրիդոն Մեկիջյանի, այնուհետև այդ դպրոցի սաներ Տիգրան Նալբանդյանի, Արմենակ Ծախ-Մուրադյանի, Ծարա Տալյանի, Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի, Անտոն Մախլյանի, Միքայել Միրզոյանի, Ազատ Մանուկյանի կատարած աշխատանքը համակված է նույն հիմնա-

կան միտումով՝ մի կողմից հայ երգն ու երաժշտությունը տանել դեպի ժողովրդի լայն խավերը, այն առավելորեն դեմոկրատացնել, մյուս կողմից իրեն՝ բուն ժողովրդի երգը դարձնել հայ երաժշտական ստեղծագործության հիմնական ակունքը, նրան սնող ու հարստացնող սկզբնաղբյուր:

*
* *

Ներսիսյան դպրոցից ելած հայ կոմունիստների նվազ սերունդը, նրանց միացած «Նոր-սերունդ»-ականները և հետագայում կոմունիստական շարժմանը հարած բոլոր ներսիսյանավարտները ոչ միայն պանծացրին Ներսիսյան դպրոցը, այլև իրենց հեղափոխական գործունեությամբ մեծագույն դեր խաղացին հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրի, նրա փրկության, նրա պետականության վերաստեղծման գործում:

*
* *

Ներսիսյանցիները փայլուն մասնակցություն բերեցին Հայաստանում և Վրաստանում սովետական կարգերի հաստատման գործին: Մեծ է եղել նրանց մասնակցությունը հայ նոր պետականության հաստատման, նրա քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային շինարարության գործում:

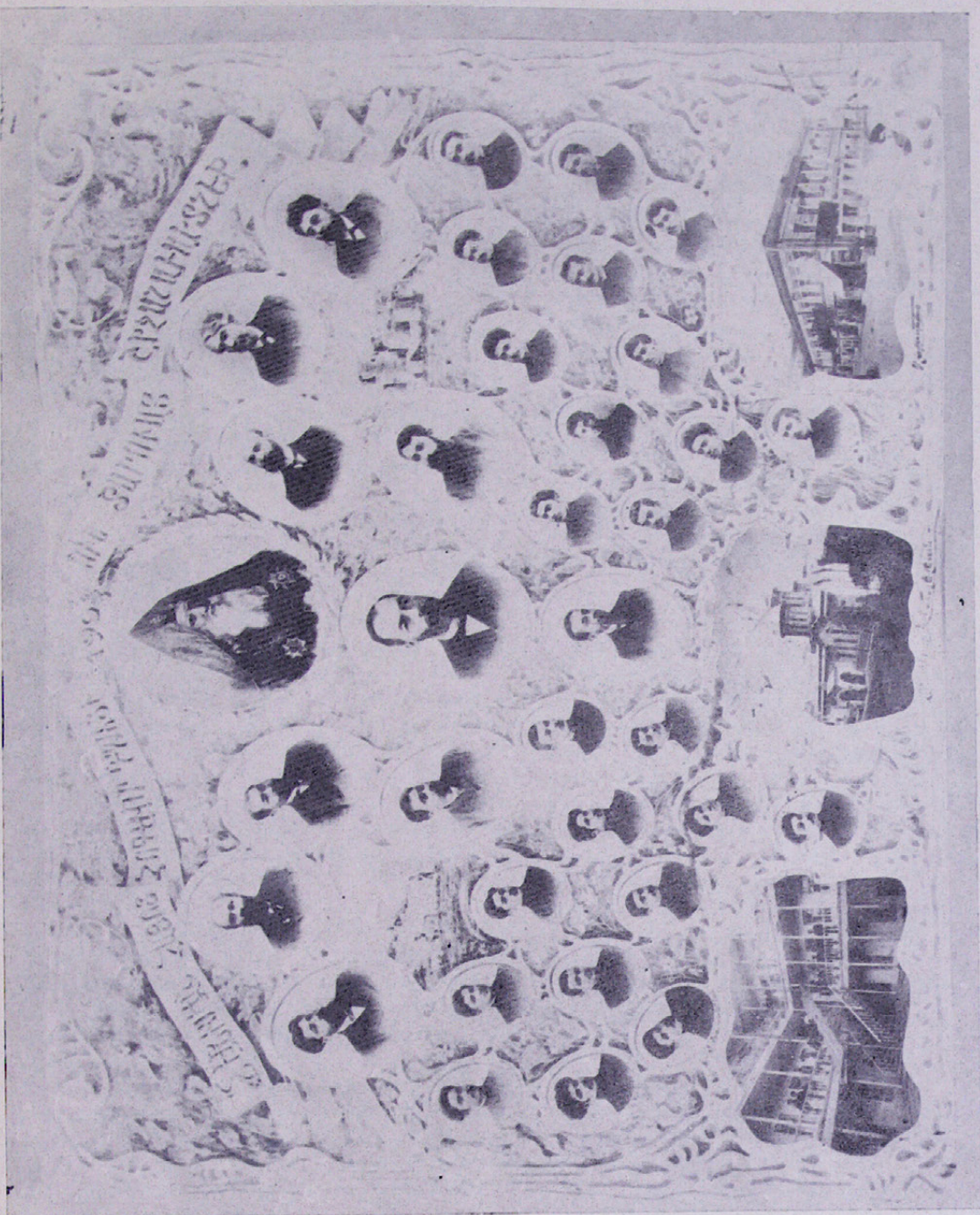
*
* *

Երբ ստեղծվում էր Հայաստանի պետական համալսարանը, նրա առաջին տասնամյակի դասախոսների մեջ արդեն պատկանելի թիվ էին կազմում ներսիսյանցիները՝ 14 հոգի: Դրանք էին՝ Մանուկ Աբեղյանը, Սարգիս Արուստյանը, Գևորգ Ասատուրը, Գևորգ Գրանյանը, Արտու Եղիազարյանը, Գուրգեն Էդիսյանը, Վոնիսան Լիպցյանը, Սիմոն Հակոբյանը, Արշավիր Ծավադյանը, Տիգրան Զորաշյանը, Ավետիք Տեր-Պողոսյանը, Արշակ Տոնյանը, Պապա Քալանթարյանը, Աշխարհբեկ Քալանթարը: Հետագայում նրանց թիվն ավելացավ:

Նույնն էր դրությունը նաև Հայաստանի նորաստեղծ գիտությունների ակադեմիայում, որի ականավոր դեմքերից էին՝ Մանուկ Աբեղյանը, Ստ. Մալխասյանը, Դ. Դեմիրճյանը, Վարդան Գուլբանյանը, Գուրգեն Սևակը, ինչպես նաև գիտության բազմաթիվ այլ բնագավառների շատ նշանավոր գործիչներ:

Երբ ստեղծվում է սովետական հայ թատրոնը, նրա առաջին կազմակերպիչներն ու ղեկավարները եղել են ներսիսյանցիները՝ Ստ. Քալանթարյանը, Ամո Խարազյանը, Արմեն Գուլպասյանը, Խառակ Ալիխանյանը, Վարդան Միրզոյանը, Տիգրան Ծամիր-խանյանը, Ավետ Ավետիսյանը, Սարգիս Մելիքսեթյանը, Արշակ Հարությունյանը, սովետահայ թատրոնի աչքի ընկնող գործիչներ՝ Պահարեն, Դորի Ամիրբեկյանը, Սարգիս Քոչարյանը և ուրիշներ:

Նշանակալից է եղել ներսիսյանցիների վատասկը օպերային թատրոնի ստեղծման և առհասարակ սովետահայ երաժշտության արվեստի զարգացման գոր-

ԿԵՐՈՒՄ Ե ԱՇԽԱՏԱԿԵՑԻՆ ԵՎ ՆԵՐՄԱՅԱՆ ԴՊՐՈՅԻ ԴԱՍԱԴՐՈՒՄԱՆ ԿԱԶՄԻ ՈՒ
1903—1904 ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԻԱ ԵՐԶԱՆԱԳԱՐՏՆԵՐԸ

ծում: Հիշենք միայն Շարա Տալանին, Արմենակ Տեր-Արքաճապետին, Գուրգեն Միրզոյանին, Արամ Տեր-Հովհաննիսյանին, Մուշեղ Աղայանին, Ազատ Մանուկյանին, Կարո Զաքարյանին, Մարտին Մազմանյանին, Նրվանդ և Վարդան Կզարթմանյանին:

Հայ ճարտարապետության այսօրվա փառավոր գլանունների մեջ ինչպիսի անգնահատելի դեր են կատարել ներսիսյանցիներ Կարո Հալապյանը, Միքայել Մազմանյանը, Գևորգ Քոչարը, Թիֆլիսում՝ Ռուբեն Աղաբաբը:

Սովետահայ կինոյի ստեղծման գործում մեծ վաստակ ունեն Դանիել Դզնուժին, Ավետ Ավետիսյանը, Սարգիս Մելիքեթյանը, Արամ Ամիրբեկյանը և այլ ներսիսյանցիներ:

Սովետահայ քանդակագործության փառքն ու պատիվն են կազմում ներսիսյանցի Նրվանդ Քոչարի «Սասունցի Դավիթը», առհասարակ մեծ է նրա դերը սովետահայ նկարչության մեջ:

Եինարարության, արդյունաբերության, առողջապահության, գյուղատնտեսության, մանկավարժության և տարբեր այլ բնագավառներում ղեկավար ու առաջնակարգ դեր կատարած ներսիսյանցիների թիվը շատ մեծ է:

*
* *

Փոթորկածին մի սերունդ էր դա, որ գիտակցաբար ընտրեց կյանքում դժվարությունների ու զրկանքի ուղին, երբեք չորոնեց կյանքում հեշտ ու լավ ապրելու միջոցներ: Նրանք գիտակցաբար գնացին դեպի բանտ, տարան ամեն հալածանք, բայց միշտ եղան պայքարի մեջ, միշտ վտանգավոր գծերում, որ ամեն վայրկյան կյանքը վտանգի էր ենթակա: Նրանց խոշորագույն մասը զինվորագրվեց մի մեծ գաղափարի, որը բազմաթիվ անգամ էր ու համապարփակ, որովհետև իր մեջ պարունակում էր հայրենասիրությունն ու մարդասիրությունը, գաղափար, որը համակ պայքար է մարդու երջանկության համար:

*
* *

Ոչ մի հայկական դպրոց հայ ժողովրդի ամբողջ պատմության ընթացքում չի կատարել այնպիսի մեծ դեր, մանավանդ նրա ճակատագրի ամենաբախտորոշ և վճռական շրջանում, ինչպիսին Ներսիսյան դպրոցը: Իսկ դա նշանակում է, որ պետք է հարգել ու վստ պահել այդ դպրոցի, մշակութային այդ հռչակապ օջախի ավանդներն ու հիշատակը:

(Նյութեր Ներսիսյան դպրոցի պատմությունից, Երևան, 1967 թ., Տեր-Հովհաննիսյան Մ. Ս., էջ 7—8, 8, 9, 11—12, 12—18, 18: Գր. Գրիգորյան, էջ 19, 28: Հր. Գրիգորյան, էջ 34, 37—38, 47, 48, 49—51, 53, 59, 61, 62—63, 63, 64):

*
* *

Առաջին մարդը, որ լրջորեն զբաղվեց վրաճառող լուսավորության և ապագայնացման առաջն առնելու խնդրով, էր Ներսես Աշտարակեցին, մեր նոր պատմության պատկառելի անուններից մեկը: Ինչպես ինքն է վկայում՝ դեռ քառամյա հասակից շատ

է խորհել մայր հայրենիքում, առանձնապես Էջմիածնում, մի կարգին վարժարան հիմնելու շուրջ...:

*
* *

Հանգամանքների բերումով Ներսեսը հետագայում նշանակվեց վրաճառող առաջնորդ և 1814 թ. մարտի 7-ին ժամանեց Տիֆլիս: Այս նոր միջավայրում լրջորեն ծանր ու թեթև անելով իրադրությունները և խորամուխ լինելով իր խնամքին հանձնված հոտի հոգեվոր կյանքի ու առօրյայի մեջ, Ներսես Աշտարակեցին հանգում է այն եզրակացության, որ անհետաձգելիորեն պետք է մտածել վրաճառող հոգևոր կյանքն ու կենցաղը բարվոքելու մասին՝ արմատախիլ անել և հոգևոր իշխանության ուժով վերջ տալ հնուց ի վեր բույն դրած կենցաղային արատավոր սովորությունները, որոնք առանձնապես աղետաբեր էին երիտասարդության համար. դադարեցնել տգետ և բարոյական հատակ նկարագիր չունեցող անձանց հոգեվորական ձեռնարկելը, որոնք հետո վատ օրինակ էին դառնում հասարակության համար. վերջապես՝ հիմնել դպրոց, ազգային ուսումնարան, ուր կարողանային ուսանել բոլոր կարգի ու դասի հայերը, որը վրաճառող և հայության ամենահետադուր հատվածներին կարողանար տալ ուղիղ հովիվներ, զարգացած ուսուցիչներ և կրթված քաղաքացիներ:

*
* *

Տիֆլիսում Ներսես Աշտարակեցու հրահանգներով բացված առաջին նախապատրաստական դասարանն, ըստ Երիցյանի, գործել է 1815 թվականի վերջերից: Այն ուներ քսանի չափ աշակերտ և տեղավորված էր Վանքի եկեղեցու հյուսիսային կողմում ընկած խցերում, որոնք, չգիտես ինչու, տեղացիները «կոշկ» էին անվանում: Ուսուցիչը 1804 թ. Վաղարշապատից Տիֆլիս վերաբնակված Հովհան Ոսկերչյան քահանան էր, մի մատենասեր, շրջափայլ ու հայրենասեր անձ: Ոսկերչյանը գրած է եղել իր ժամանակի անցքերի ընդարձակ պատմությունը, իր հուշագրությունները, որոնցից մեծապես օգտվել է հետագայում Հարություն Արարատյանը:

Դպրոցի բոլոր աշակերտներն էլ հոգևորականների որդիներ էին և քահանայացուներ:

*
* *

1821 թվականի սեպտեմբերի 16-ին Ներսես Աշտարակեցու հսկողությամբ վերջնականապես առանձնացնելով ապագա ուսումնարանի տեղը, Վանքի Մայր եկեղեցու հնօրյա ու լքված գերեզմանոցի գետնի վրա, ինչպես նաև հավանություն տալով ճարտարապետի ներկայացրած նախագծին, սկսվում են փորել հիմքերը: Ծեփի հատակագիծը, Ներսես Աշտարակեցու խնդրանքով և գեներալ Ա. Պ. Երմոլովի հանձնարարությամբ, կազմել էր ինժեներ-տեխնիկոս Ֆ. Լեվելովը: Երբ հողային աշխատանքներն արդեն ավարտված էին, հաջորդ, 1822 թ. փետրվարի 7-ին, Ղևոնդյանց նախատակների տոնին, հան-

դիսալոր արայմաններում, հայ ու այլազգի ակամավոր անձանց, հոշակավոր Երմուղիի և այլ ութ գեներալների ներկայությամբ, Ներսեսը կատարում է իր դպրոցի հիմնադրության հանդեսը. դնում են ապագա Ներսիսյան ուսումնարանի վեմերի հիմքերը, առաջին շաղկապը լցնում պատերի մեջ:

Ինչպես երևում է՝ նախորդ ողջ գիշերը Աշտարակեցին չէր քնել, թղթակցություններով էր պարսպել: Խանդավառված ապագա հաջողություններով՝ նա շտապում էր օր առաջ գտնել կարող և փորձված ուսուցիչներ, հմուտ հայոց լեզվին ու եկեղեցու պատմությանը: Նրա հայացքը հասնում է դեպի հյուսիս, և Լազարյան ճեմարանի այն օրերի տեսուչ Սերովբե վարդապետին հղած իր նամակում խնդրում է, «զի գտեր Ցարութինն որ երբեմն վարժապետ ձերում մանկանց համաձայնությամբ նոցին վեհագնությունս աղայ Յովակիմայ և աղայ Խաչիկայ, պատրաստեալք լոյլ վասն ուսումնարանի մերոյ յառաջիկայ պահոցն յորժամ պատրաստեսցին զարմանային յաջող նախապահորդութիւնը...»:

*
* *

Դպրոցի նոր շենքի շինարարությունը 1823 թվականին ընթանում էր արագ թափով: Հիմնադիրը կարծում էր, որ միանգամայն հիմնավոր կլինի նորակառույց շենքում հոկտեմբերից դասեր սկսել, շուրջ 400 աշակերտ այնտեղ դաստիարակել, ինչպես և դպրոցի տպարանը գործի գցել: Ուստի գլխավոր հոգսը դարձյալ մնում էր ուսուցիչներ գտնելը: 1823 թ. մայիսի 10-ին Ներսես Աշտարակեցին հրավիրագիր է ուղղում ջուղայեցի պարոն «Բեդդաեմ»-ին, որ ազգությամբ հայ էր և ապրում էր Թավրիզում՝ հորդորելով ժամանել «քաղաք Հայոց» Տփղիս և ստանձնել «Վրաստանի հայոց ուսումնարանի» «պարսկական

լեզվի ընթերցանության» դասերը: Նա բանակցում է գեներալ Ա. Երմուղիի հետ ևս՝ ուսաց լեզվի ուսուցիչ գտնելու շուրջ: Գեներալը թեպետ խոստանում է, սակայն Աշտարակեցին չի հանգստանում դրանով և մայիսի 14-ին, Մոսկվա հղած մի մասնավոր նամակում, Լազարյանների և Սերովբե վարդապետի կարծիքն է հարցնում:

1823 թ. նոյեմբերի երկրորդ կեսին վերջապես ծածկում են դպրոցի առաջին հարկը, հետո սկսում են բրքին հարդարման աշխատանքները՝ ենթադրելով, գոնե, նոր տարուն սենյակներից 4—5-ն օգտագործել: Նույն ամսին Տփղիս է ժամանում նաև պարսկերենի ուսուցիչ Բեդդաեմը և հաջորդ տարվա սկզբից սկսում դասեր տալ, նախապես ունենալով միայն տասը աշակերտ: Բեդդաեմի ուսուցչությունը շարունակվում է մինչև 1826 թ. ապրիլի 9-ը: Պարսկերենից իր աղթատիկ գիտելիքներն Արովյանը քաղել է նրա դասատվությունից, երկու տարվա ընթացքում:

Դպրոցական շենքից ու դասատուներից ո՛չ պակաս Ներսես Աշտարակեցուն մտառանջում էր դասագրքերի խնդիրը: Քանի աշակերտները քիչ էին, մի կերպ կարելի էր գործն առաջ տանել, բայց ի՞նչ ամեն, եթե աշակերտների թիվը հասներ նախատեսածին՝ 400-ից մինչև 800: Արդեն 1824 թ. փետրվարից նկատելով, որ հատկապես մեծ կարիք կա քերականության դասագրքի, Ներսեսը նամակով խնդրում է կոստանդնուպոլսեցի ոմն Տեր-Մարտիկի և Մ. Սալլաթյանցին՝ ողարկել իրենց երկասիրած քերականության ձեռագրերը, որպեսզի հարմար գտնվելու դեպքում տպագրի, հակառակ պարագայում հարկադրված պիտի լիներ վերահրատարակելու Չամչյանի հին քերականությունը: Հետագայում այդպես էլ անում է:

(Պ. Հ. Հակոբյան, «Թաշատուր Արովյան», Երևան, 1967 թ., էջ 162, 163, 165, 167, 184—185):

